

**SUNTINGAN TEKS LAN ASPEK MISTIK KEJAWEN SAJRONE LAYANG
JAYABAYA**

E-JOURNAL

**Dening:
ANDRI SETIAWAN
16020114005**

**UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAN SASTRA DAERAH
PRODI PENDIDIKAN BAHASA DAN SASTRA DAERAH (JAWA)
2020**

Suntingan Teks lan Aspek Mistik Kejawen sajrone Layang Jayabaya

Andri Setiawan

S-1 Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, Prodi Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah(Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya
andrisetiawan16020114005@mhs.unesa.ac.id

Drs. Bambang Purnomo, M.S.

Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah, Prodi Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah(Jawa), Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Layang jayabaya minangka naskah kang katulis ing periodhisasi sastra Jawa anyar lan ngemot bab mistik kejawen. Piwulang mistik kasebut kaya dene dumadine jagad gumelar, dumadine isen-isene jagad, lan cara-carane manambah marang Gusti uga ngrukti diri pribadi. Bab kasebut ora uwal lan tansah kang raket karo urip bebrayane masyarakat Jawa. Asepk sebut dionceki sarana teori filologi kang jinurung teori filsafat. Mula underan sajrone panliten iki yaiku (1) Kepriye dheskripsi naskah *Layang jayabaya*, (2) Kepriye suntingan teks lan aparat kritik sajrone *Layang jayabaya*, lan (3) Kepriye mistik kejawen kang dumadi ing *layang jayabaya*? Anscase nindake panliten iki kanggo menehi dheskripsi, suntingan lan aparat kritik kanggo naskah lan teks *Layang jayabaya* uga ngandharake mistik kejawen kang dumadi ing *Layang jayabaya*. Kanthi teori filologi lan linandhesan teori filsafat, panliten iki ngasilake suntingan teks lan aprat kritik, andharan mistik kejawen kang arupa kepriye dumadine jagad saisine, malaekat papat lan sedulur gaib, mantra lan basaning sukma. Asil suntingan lan aparat kritik nemokake tembung-tembung kang dianggep uwal saka paugeran samesthine. Dene asile andharan dumadi jagad saisine kawiwitan saka ciptane isine langit, dumadine tetanduran, dumadine malaekat lan widadari, banjur dumadine setan, menungsa lan kewan. Malaekat papat kasebut diarani Jabarala, Makahala, Hasarapala, lan Hajarala. Pungkasane yaiku mantra kang dumadi ing *Layang jayabaya* mujudake basa kang ora bisa ditegesi senadyan ana saperangan mantra kang nggunakake basa Jawa lumrah.

Tembung wigati: filologi, *layang jayabaya*, mitisk kejawen

Abstrak

Layang jayabaya merupakan naskah yang ditulis pada periodisasi sastra Jawa baru dan memuat pengetahuan tentang mistik kejawen. Pengetahuan tersebut meliputi terjadinya alam dan seisinya, cara menyembah Tuhan dan cara mengetahui siapa diri pribadi manusia. Aspek tersebut erat kaitannya dengan kehidupan sehari-hari masyarakat. Untuk mengetahui secara jelas, digunakan teori filologi dan teori filsafat. Untuk itu dirumuskan beberapa masalah yaiku 1) bagaimana deskripsi teks *Layang Jayabaya* 2) bagaimana suntingan teks dan aparat kritik *Layang Jayabaya* dan 3) bagaimana aspek mistik kejawen dalam *layang jayabaya*. Tujuan penelitian ini adalah untuk memberikan deskripsi, suntingan teks, aparat kritik dan menjelaskan aspek mistik kejawen dalam *Layang Jayabaya*. Hasil penelitian ini diperoleh adanya suntingan teks dengan aparat kritik yang membenarkan beberapa kata yang tidak sesuai aturan. Serta diperoleh pembahasan mistik kejawen yang memuat terjadinya alam dan isinya, empat malaikat dan saudara gaib manusia yang terdiri dari *Jabarala*, *Makahala*, *Hosarapala* dan *Hajarola* serta *sedulur papat lima pancer*, dan mantra-mantra kejawen.

Kata kunci: filologi, *layang jayabaya*, mitisk kejawen

Abstract

Layang jayabaya is a manuscript written in the periodization of new Javanese literature and contains of the Javanese mysticism. It's includes the occurrence of nature and everything in it, how to pray to God and how to find out who the human is it. This aspect is related to people's daily lives. This study used philological theory and philosophical theory. Some problems were formulated: 1) how is the description of *Layang Jayabaya* text 2) how is the edited text and criticism of *Layang Jayabaya* and 3) how is the mystical aspect of kejawen in *Layang Jayabaya*. This study aims to describe, edited text, criticism, and explain the mystical aspects of kejawen in *Layang Jayabaya*. The findings are as follows a text editing with a criticism that corrected the words that doesn't complied with the rules. And the discussion of kejawen mystics contains the occurrence of nature and its contents, four angels and supernatural human beings consist of *Jabarala*, *Makahala*, *Hosarapala*, and *Hajarola*, and so *sedulur papat lima pancer*, and kejawen spells.

Keywords: philology, *layang jayabaya*, mystical kejawen

PURWAKA

Kasusastran Jawa sajrone masyarakat Jawa nduweni kalungguhan kang manjila. Kasusastran kasebut ngemot maneka warna potret sosial, ekonomi, budaya, tradhisi, adat, lan sapanunggalane. Kasusastran Jawa uga winastan sawijine kasusastran kang tuwa, tegese wis ngrembaka wiwit jaman kuna-makuna. Pangrembakane kasusastran Jawa iki nglairake maneka warna wujud kasusastran wiwit periodhisasi sastra Jawa kuna nganti tekan sastra Jawa modheren utawa mutakhir. Reriptan-reriptan sastra kasebut tinulis ing sawijine naskah. Naskah duweni teges tulisan tangan kang nyimpen pamikiran lan pangrasa minangka asil budaya bangsa jaman biyen (Baried, 1994:5). Sajrone pamawas filologi, naskah kasebut mujudake sawijine objek kajian kang mirunggan lan wigati. Filologi wiwitane nduweni teges nresnani utawa tresna marang tetembungan (Purnomo, 2007:9). Anut ngrembakane jaman. Filologi owah dadi sawijine dhisiplin ilmu kang digunakake kanggo nлити naskah-naskah kuna, utawa *manuskrip* kang tinulis ing jaman biyen. Sajrone manuskrip-manuskrip kasebut ngandharake maneka warna kawruh lan sesurupan kang migunani tumrap generasi sabanjure. Lumantar filologi *manuskrip* kasebut banjur diterjemahake, disunting, lan dionceki supaya bisa diwaca lan dingerteni dening masyarakat.

Pangrembakane kasusastran kang kaya mangkono ndadekake ora mokal yen saben-saben kasusastran Jawa dipangaribawane anane sawijine tradhisi utawa kapitayan tartamtu nalika ngripta kasusastran kasebut. Winawas saka sistem kapitayan Hindhu-Budha kang lumebu ing tanah Jawa ndadekake pangrembakane kabudayan ing tanah Jawa iki kapantha dadi loro yaiku priyayi lan kawula cilik. Priyayi mujudake sawijine panthan kang dumadi ing sakiwa tengene kraton utawa winastan mapan ing perangan *tradhisi gedhe*. Masyarakat cilik mujudake panthan kang mapan ing njaban rangkahe kraton utawa winastan perangan *tradhisi cilik* (Simuh, 2018:20). Anane tradhisi cilik kang mapan ing sakupenge kawula cilik njalari tuwuhe maneka warna kapitayan kang awujud *dinamisme* lan *animisme*. Tata cara nindakake kapitayan kawula cilik lan priyayi cetha akeh bedane. Priyayi kang mapan ing njero kraton mesthi luwih tumata nalika nindakake samubarang mligine bab kapitayan. Mula, sakehe kapitayan kang dumadi ing kraton lan kawula cilik ndadekake tuwuh ngrembakane maneka warna kabudayan kang dumadi ing tembene.

Kapitayan-kapitayan kang ngrembaka ing masyarakat Jawa nganti dina iki akeh-akehe ora uwal saka pamawas mistik. Mistik utawa *metafisika* mujudake perangan saka ilmu filsafat kang asale saka basa Yunani '*metata physika*' kang tegese samubarang kang dumadi

sawise anane tata lair (*fisika*) (Wibawa, 2013:67). Metafisika dhewe nduweni rong panthan aliran. Pepanthan sepisan yaiku kawawas saka kualitas yaiku *matialisme* lan *spiritualisme*. Aliran kang mawas saka kuantitas yaiku *monisme*, *dualisme* lan *pluralisme* (Mustansyir, 1997:3).

Mistik uga bisa dimangerteni minangka samubarang kang awujud gaib, ngudi nyawiji marang dat kang dianggep paling dhuwur, pamoring kawula gusti, manunggaling lawula gusti lan sawijine rasa kang ninggal kadoyan lan ngudi kasampurnan (Supadjar, 1978:81-82 sajrone Astiyanto, 2012:437). Andharan kasebut bisa dadi dhasar tegese mistik kejawen kang dumadi ing masyarakat Jawa. Mistik Kejawen mujudake sawijine laku ngudi katentreman kang wekasane tumuju ngudi kasampurnan. Katentreman kasbut kaperang dadi loro yaiku tentreming batin lan tentreming lair. Antarane lair lan batin nduweni kalungguhan dhewe-dhewe. Tentreming batin (*bathiniyah*) mujudake tentreming diri kang uga winastan jagad alit (*micro cosmos*). Tentreming lair (*lahiriyah*) mujudake katentreman kang ana sambung rapete karo jagad gumelar kang uga winastan jagad agung (*macro cosmos*).

Kapercayan kejawen mujudake asil sinkretisme saka sabarang kang dumadi ing masyarakat Jawa. Sakabehe agama dening masyarakat Jawa dianggep bener lan pener. Pamawas kasebut linandhesan masyarakat Jawa ora gumathok marang anane bener ya bener, luput ya luput, mligine sajrone piwulang agama (Karomi, 2013). Andharan kasebut bisa dadi dhasar pamawas anane masyarakat Jawa kang ora milih manut tata pranatane agama. Mulane bisa nuwuhake maneka warna kapitayan kang dianggep bener dening masyarakat Jawa. Kapitayan-kapitayan kasebut mujudake asil akulturasi rong pamawas beda, yaiku pamawas kejawen lan pamawas miturut agama kang mlebu ing tanah Jawa. Anane akulturasi kasebut nuwuhake sawijine piwulang kang awujud mistik kejawen utawa bisa uga sinebut sufisme Jawa.

Piwulang-piwulang sufisme Jawa kasebut ora mung dumadi ing jagade para priyayi kang mapan ing njero kraton, ananging uga sumebar warata ing indenging masyarakat. Lumrahe, kawruh ngenani kapitayan-kapitayan kasebut dening pujangga kraton tinulis sajrone naskah-naskah tartamtu. Naskah kasebut kejaba mapan ing njero kraton uga dumadi ing indenging masyarakat. Mula ora mokal anane akeh tulisan-tulisan kang ngemot piwulang sufisme Jawa kang wekasane diugemi dening masyarakat lan pinundhi minangka sawijine piwulang luhur kang dianggep minangka tinggalanbe leluhur bangsa Jawa.

Sawijine naskah kang ngemot sufisme utawa mistik kejawen yaiku layang jayabaya. Naskah iki mujudake sawijine naskah kang pinundhi-pundhi dening sawijine klompok masyarakat kang ngrasuk kapitayan kejawen arane “Hasaka Jawa”. Kapitayan iki pinarcaya minangka kapitayan kang nerusake piwulang luhur saka Prabu Sri Aji Jayabaya ing Kediri. Katrangan kasebut diandharake dening Ki Pandi, budayawan saka tlatah Kediri. Sajrone naskah kasebut pancen ngemot kawruh mistik kang kuwat banget. Konsepsi mistik kejawen sajrone naskah kasebut diandharake runtut wiwit dumadine jagad, manungsa, sedulur gaibe manungsa lan sapanunggalane. Diarani layang Jayabaya amarga saben-saben andharan ing teks kang dumadi sajrone naskah asring nyebut tembung Jayabaya. Senadyan penulis dhewe isih mangu-mangu kanggo nemtokake sejatine naskah kasebut. Ananging kang luwih mirunggan saka naskah kang diduweni dening Ki Pandi yaiku naskah katulis nagnggo aksara kang dumadi ing pepethan tembok Guwa Selamangleng, Kediri. Hupotesis sawetara, naskah kasebut pancen sengaja tinulis nggunakake aksara iku kanggo nyengkerake piwulang kang dumadi ing naskah.

Sajrone naskah Layang Jayabaya kang mujude naskah awujud gancar uga dumadi anane mantra-mantra kang gunaneemper kaya dene donga-donga kanggo padinan. Mantra-mantra kasebut beda karo mantra Jawa lumrah amarga nggunakake basa kang ora bisa dingerteni tegese kanthi trep. Sajrone naskah basa kang digunakake ing mantra kasebut diarani basa ngawi utawa basaning roh. Gunane mantra kasebut tuladhane yaiku kanggo donga sadurunge turu, kanggo ndongani bayi, lan sapanunggalane. Senadyan ana uga mantra kang nggunakake basa Jawa lumrah ananging mung sethithik. Mantra kang nggunakake basa lumrah iku luwih trep diarani minangka japa utawa ujub.

Andharan ngenani layang Jayabaya kasebut mujudake bab kang mirunggan. Katrangan ngenani layang Jayabaya kasebut nuwuhake sawijine underan yaiku 1) Kepriye dheskripsi naskah *Layang jayabaya*? 2) Kepriye suntingan teks lan kritik teks *Layang jayabaya*? 3) Kepriye mistik kejawen kang dumadi ing teks *layang jayabaya*? Saka underan kasebut ancase nindakake panliten iki yaiku kanggo nerangake dheskripsi naskah *Layang jayabaya*, nindakake suntingan teks lan kritik teks *Layang jayabaya* lan lumantar teori filsafat mligine ing bab mistik Jawa, saka asil transliterasi kang wis disunting banjur kajlentrehake bab mistik kejawen kang dumadi ing teks *layang jayabaya*.

Paedah kang dikarepake sawise anane panliten iki yaiku bisa mangerteni mistik kejawen sajrone layang Jayabaya. Kejaba iku, uga kanggo ngupadi bebener bab

dhasar panulise layang Jayabaya kang nggunakake aksara mligi kasebut minangka rekan utawa aksara kang pancen sengaja digunakake lan wis dumadi ing naskah-naskah liyane. Kanggone para pammersudi kasusastran, panliten iki diajab bisa menehi sesurupan mligine magepokan karo kawruh kang dumadi ing Layang Jayabaya, lan luwih jembare yaiku supaya bisa mangerteni pangrembakane kasusastran Jawa kang kebak piwulang lan maneka warna sesurupan.

Panliten saemper kang wis ditindakake mligine gegayutan karo panliten filologi lan mistik kejawen yaiku panliten kang ditindakake dening Luwiyanto (2015) kanthi irah-irahan *Analisis Nilai Filosofis Mitos Makukuhan dalm Serat Purwakandha Brantakusuman*. Panliten kasebut ngonceki anane nilai filosofis kang nggayutake aspek mistik karo crita wayang kang dumadi ing Serat Purwakandha. Sabanjure yaiku katindakake dening Sutrisna Wibawa (2013) kanthi irah-irahan *Nilai Filosofis Jawa dalam Serat Centhini*. Panliten kasebut ngandharake aspek filsafat Jawa kang dumadi sajrone masyarakat Jawa nalika serat centhitni tinulis. Andharan kasebut luwih nengenake aspek filsafat yaiku ontologis, epsitimologis, lan askiologis.

METODHE PANLITEN

Panliten ngenani Layang Jayabaya mujudake sawijine panliten kang asipat kualitatif, mula nggunakake metodhe dheskriptif analitik. Strukturalisme genetik uga digunakake sajrone panliten ikin kanggo menehi pendhekatan saka aspek *intrinsik* lan *ekstrinsik*. Pendhekatan *intrinsik* kanggo ngonceki bab sastra lan biografi, sastra lan masyarakat, sastra lan pamikir, uga sastra lan seni. Pendhekatan *ekstrinsik* digunakake kanggo nitingi isine naskah, genre tulisan, genre sastra, pangajine sastra, mitos, crita, simbol lan sapanunggalane (Ratna, 2003). Hermeneutika uga digunakake sajrone panliten iki kanggo napsirake dhata-dhata kang butuh penapsiran mligi. Objek panliten kang digunakake yaiku Naskah Layang Jayabaya. Dene dhata sajrone panliten iki dumadi saka teks kang ana ing naskah Layang Jayabaya. instrumen panliten yaiku panliti dhewe kanthi jinutung instrumen tambahan kanggo nggampangake proses panliten kaya ta piranti nyanthet dhata, lan sapanunggalane.

Kanggo nglumpukake dhata digunakake teknik pustaka kang nggunakake dhata awujud tulisan yaiku teks kang dumadi ing naskah Layang Jayabaya. dhata kang wis cinathet lan wis diwenehi tandha mligine ing bab-bab wigati kaya dene anane piwulang wigati, simbol, lan sapanunggalane banjur diolah. Tata cara pangolahe dhata sajrone panliten iki kawiwitan saka menehi dheskripsi naskah Layang Jayabaya. Sabanjure yaiku nindakake transliterasi, lan nyunting naskah kalarasake karo

paugeran kang trep. Kanggo ngolah dhata nggunakake cara *axial coding* yaiku kanthi merang lan mantha dhata (*categorizing*). Dhata kang ngandhut piwulang kasebut diperang-perang banjur dianalisis kajumbuhake karo landhesan lan teori kanggo ngonceki piwulang mistik kejawen kasebut.

ANDHARAN

Mistik kejawen kang dumadi ing Layang Jayabaya mujudake bab kang paling onjo lan mirunggan. Piwulang mistik kejawen kasebut diandharake wiwit purwane naskah nganti tekan wasana. Sadurunge ngandharake bab mistik kejawen kang dumadi ing Layang Jayabaya, diandharake luwih dhisik ngenani naskah Layang Jayabaya lan pratelane.

A. Naskah Layang Jayabaya

Naskah kanthi irah-irahan Layang Jayabaya iki mujudake naskah kang awujud buku kanthi ukuran 22 cm x 14,8 cm. Cacahe aksara saben salarik yaiku 13 aksara lan cacahe larik saben sakaca ana 18 larik. Naskah kasebut miturut katrangan saka Ki Sastra Hardjendra, salah sijine pawongan kang ngrasuk kapitayan Hasaka Jawa, naskah iki kagugane Pangeran Krubut. Nalika dumadine perang Dipanegara Antawirya, Pangeran Krubut kang nggawa naskah Layang Jayabaya iki kasil kacekel dening Walanda banjur naskah kasebut dirampas lan diselehake ing Walanda. Nganti tekan seprene naskah asli Layang Jayabaya isih manggon ing Leiden, Walanda. Miturut katrangan saka Ki Pandi, naskah kasebut sejatine wis kasil digawa bali menyang Indonesia dening Kangjeng Pangeran Isbanu Basuki, lan uga wis sinulih latin. Sulih latin sepisanan dicetak nalika taun 1997 banjur diterbitake maneh ing taun 2004 kanthi diolah bebarengan karo Michael Zwart, MBA.

Naskah layang Jayabaya kalebu naskah kang utuh lan jangkep. Basane naskah yaiku nggunakake basa Jawa anyar utawa basa Jawa ing periodhisasi sastra Jawa anyar. Nanging yen dijingglengi kanthi premati, naskah iki luwih nggunakake basa prasaja lan gampang dingerteni, ora kaya dene naskah-naskah kraton kang nggunakake basa lungit. Tulisan kang digunakake yaiku aksara mligi kaya dene aksara kang pinetha ing tembok Guwa Selamangleng. Senadyan sejatine ora ana aksara *enskripsi* kang digunakake kanggo nulis naskah, nanging naskah iki kanyatane nggunakake aksara kasebut. Kaya kang wis diterangake ing ndhuwur, naskah iki sengaja katulis nganggo aksara iku kanggo nyengkerake isi piwulang kang dumadi ing naskah.

Naskah *Layang jayabaya* ngemot maneka warna kang ing nasah disebutake minangka “wejangan”. Naskah *layang jayabaya* wiwitane ngandharake tata carane mangerteni marang kuwasane Gusti. Kanggo mangerteni

Gusti, sadurunge kudu bisa mangerteni malaekat papat kang ngreksa badane manungsa. Malaekat kasebut yaiku Jabarala, Makahala, Hosarapala, lan Hajarola. Malaekat papat kasebut nduweni jejibahan kajaba ngreksa manungsa uga ngreksa “bangasa” lan bumi Jawa. Manungsa Jawa kejaba rineksa dening malaekat papat uga rineksa dening sedulur papat lan lima pancer kang manunggal dadi sawiji ing jiwanggane manungsa.

Sabanjure, ngandharake dumadine jagad gumelar. *Layang jayabaya* ngandharake jagad gumelar cinipta dening Gusti wiwitane yaiku saka isine langit. Isine langit miturut *Layang jayabaya* yaiku rembulan, lintang lan srengenge. Sabanjure Gusti nyipta kang diarani tetanduran minangka isi lan panunggune donya. Rampung nyipta isine langit lan tetuwuhan, Gusti banjur nyipta malaekat papat minangka pangreksane donya yaiku Jabarala, Makahal, Hosarapala, lan Jabarola. Malaekat papat kasebut manggon ing bumi kang dipindhakake kaya dene suwarga inampingan utusane kang sinebut Midadari (Widadari). Bumi kang dipanggone dening malaekat lan widadari kasebut ing tembe bakal dadi papan panggonane jalma manungsa.

Kejaba nyipta malaekat lan isine jagad, Gusti uga nyipta setan. Setan kasebut cinipta dening Gusti saka geni. Dumadine Setan iki mujudake wiwitan anane jagade Setan. Ratune setan kang cinipta dening Gusti yaiku Smara Bumi. Setan Smara Bumi mujudake setan kang bisa nyipta samubarang kaya dene gusti. Mula, sapa manungsa kang melu dalane Smara Bumi bisa uga oleh kanugrahan kaya dene kang diwenehake Gusti, ananging dalan kang kiru. Sabubare nyipta setan, Gusti banjur nyipta maneka warna kewan.

Perangan sabanjure, *Layang jayabaya* ngandharake wejangan-wejangan minangka sabdaning Gusti lumantar malaekat papat yaiku Jabarala, Makahala, Hosarapala, lan Jabarola. Wejangan kasebut ngandharake ngenani tata caraning urip, carane ngawruhi Gusti, lan carane tumindak minangka titahe Gusti. Sakabehe kang dumadi ing jagad gumelar (ing naskah diandharake “bongasa Jawa”) wis tinulis dening Gusti lan diandharake marang menungsa lumantar malaekat papat.

Wekasan *layang jayabaya* iki memper kaya dene primbon tumrap masyarakat Jawa. Pirembungan kang mapan ing wekasan *layang jayabaya* yaiku bab tata carane semedi, tata carane manembah marang Gusti (kapitayan), tata carane ngrukti bayi, lan mantra-mantra kang bisa digunakake ing padinan. Perangan wekasan iki luwih nenengane bab mistik. Mistik kang ditengenake ora mung mligi ing tata cara panembah lan sapanunggalane, ananging basa kang digunakake kanggo mantra mujudake sawijine basa kang ora bisa ditegesi. Basa kasebut kabeh

nudweni wanda kang nggunakake vokal /a/. Tuladhane *Dathagabasa kajadalahajada ngakapahoga hagasata*. Basa iki uga kang diarani basa ngawi sajrone naskah Layang Jayabaya.

Mistik Kejawen sajrone Layang Jayabaya

Katiti priksa saka isine naskah Layang Jayabaya kasebut, cetha yen sajrone naskah Layang Jayabaya ngemot kawruh mistik kang mirunggan. Kawruh mistik kasebut diandharake kanthi kapantha dadi telu yaiku 1) dumadine alam saisine, 2) Malaekat papat lan sedulur gaib, lan 3) Mantra.

Dumadine Alam Saisine

Alam utawa jagad tumrap masyarakat Jawa dumadi saka rong perangan yaiku jagad alit (*micro cosmos*) lan jagad ageng (*macro cosmos*). Jagad kasebut dening masyarakat Jawa dianggep minangka *manifestasi* saka Hyang Pamurbeng Gesang. Mula sajrone piwualng kejawen antarane alam, Sang Maha Kuwasa, lan manungsa kwi mujudake sawijine bab kang nduweni sambung rapet lan ora bisa pinisahake. Samidi (2016:21) merang alam dadi telu yaiku alam purwa, alam madya, lan alam wasana. Alam telu kasebut mujudake alam kang diliwati manungsa nalika tinitah urip dening Kang Maha Kuwasa. Alam purwa mujudake alam sangkan paran utawa alam wiwitane dumadi. Alam iki miturut kapitayan kejawen kawiwitan saka alam sunya ruri yaiku papane roh kang bakal sinusupake ing anggane manungsa. Sabanjure iku alam iki dipungkasi ing alam kandhutan, yaiku alam nalika manungsa isih wujud jabang bayi lan manggon ing kandhutane biyung. Alam madya kena sinebut alam padhang utawa alam donya. Sajrone alam donya manungsa tinitah bisa nglakoni kanthi setiti darmaning urip lan darma bekti marang Gusti. Pungkasane yaiku alam wasana utawa sinebut alam kelanggengan. Alam iki minangka alam kang diliwati dening manungsa sabubare mati.

Endraswara (2003:190) uga ngandharake konsep telung alam kang diliwati manungsa. Konsep alam kasebut diarani *trikotomi*. Telung alam kasebut mujudake alam kang ora bisa dipisahake, tetelune nduweni sesambungan kang raket. Telung alam kasebut kaperang miturut pambagene wektu yaiku samubarang kang wis dumadi (*past*), samubarang kang lagi dumadi (*present*), lan samubarang kang bakal dumadi (*future*). Sakabehe alam kasebut ora uwal saka panguwasane Gusti minangka pamurbane alam saisine.

Layang Jayabaya ngandharake sadurunge dumadine jagad gumelar, Hyang Maha Kuwasa luwih dhisik ngripta isine langit. Isine langit kasebut yaiku srengenge, rembulan, lan lintang. Sabanjure isen-isene langit kasebut wis cinipta, Sang Maha Wenang banjur nyipta jagad lan tetuwuhan. Perangan kang kudu dijingglengi luwih

premati yaiku dhasar dumadine srengenge, rembulan lan lintang kang sakabehe ora uwal saka anane sipat *nur* utawa cahya. Mintaningtyas (2018:356) ngandharake sadurunge manungsa ciniptakang luwih dhisik dumadi yaiku alam awang-uwung utawa alam sunya ruri kang tegese alam suwung kang durung kanggonan jalma manungsa. Miturut pamawas kejawen, alam awang-uwung iki wujudé memper kaya dene samudra kang ora ana watese banjur ing kono dumadi cahyaning urip. Cahyaning urip kasebut dening para pangrasuk kapitayan kejawen sinebut damar kumambang kang tegese cahya kang durung nduweni wadhag. Mula, sajrone layang Jayabaya kasebut ngandharake Gusti ngripta samubarang isine langit kang awujud dat kang mawa cahya. Dat mawa cahya kasebut lamun dijingglengi luwih jeru mujudake dat minangka cahyaning urip

Sabubare Gusti ngripta isine langit lan tetanduran kang manggoni jagad gumelar, Hyang Maha Wenang banjur anyipta malaekat papat kang ing tembe dadi pangreksane manungsa lan nyipta bumi kang bakale dipanggoni dening manungsa. Luwih genahe kaya kang dumadi ing pethikan ngisor iki:

Sawisé Gusti nyiptakaké kauripan/ kanggoné molékat kang cacahé ana papat// Banjur Gusti nyiptakaké bumi sêntosa/ uga kang bisa disêbut suwarga// Kanggoné kahuripaning molékat// Uga kanggo kahuripaning Midadari kang dadi utusaning molékat/ kang manggon ana ing bumi sêntosanéGusti// Uga kanggo kahuripané jalma mêngkoné/ yèn sabdaning Gusti kuwi uwis têmurun kanggoning jalma manungsa// Kang bakal disampèkaké; Jabarala/ Makahala/ Hosarapala/ Hajarola//

Bumi mulya kang diandharake ing kutipan kasebut lamun dijingglengi kanthi premati sejatine memper kaya dene suwarga. Dhasar panemu kasebut yaiku bumi mujudake papan urip, ananging yen kawuwuhan tembung mulya bisa ditegesi minangka papan urip kang nuwuhake kamulyan lan papan urip kang luhur banget. Mula sajrone bumi kasebut dipanggoni dening malaekat lan widadari (ing naskah sinebut midadari). Nanging bumi kang sinebut minangka suwarga kasebut ing tembe bakal dipanggoni dening titah utawa janma manungsa, tetuwuhan, kewan lan sapanunggalane. Mula malaekat kang nduweni aran *Jabarala*, *Makahala*, *Hosarapala*, lan *Hajarola* kasebut tembene bakal dadi pangampinge manungsa. Dene widadari kasebut mujudake utusane malaekat kang uga dumadi ing jagad gumelar. Sakabehe nduweni ayahan kanggo martakake wahyuning Gusti marang titah sawantah kang manggon ing jagad gumelar.

Rampung angripta malaekat, jagad, lan widadari, Hyang Maha Agung banjur nyipta dhemit setan kang

winastan Setan Smara Bumi. Luwih genahe andharan kasebut dumadi ing pethikan ngisor iki:

Sauwisé Gusti nyiptakaké sétan kang asmané Samara Bumi// Kang duwèni kuwasa sauwisé Jabarala/ Makahala/ Hosarapala/ Hajarola// Banjur Samara Bumi ngetokake kuwasané nyiptakaké bumi sêntosa kanggo kahuripané jalma/ kang mèlu marang dalane Samara Bumi ana ing bumi mulya kéné// Banjur Gusti/ nyiptakaké jalama kéwan//

Sajrone pamawas mistik kejawen, jagading lelembut mujudake bab kang ora bisa uwal. Kahanan kasebut dipangaribawani anane kapitayan kang isih kasinungan dayane animisme lan dhinamisme kang biyene dumadi ing tanah Jawa. Bangsa lelembut miturut pamawas kejawen kapantha dadi rong panthan yaiku lelembut kang agawe tuna utawa lelembut kang seneng ngganggu gawe lan lelembut kang becik (Endraswara, 2003:60). Masyarakat Jawa percaya yen saben papan mesthi kanggonan bangsa lelembut. Mula ora mokal yen tuwuh kapitayan anane kratone para lelembut, anane lelembut lang dayane ngedab-edabi nganti sinebut ratuning para lelembut, ratuning jim, lan sapanunggalane. Nanging sakabehe kang dumadi kasebut mujudake ciptane Gusti kang kudu dikawruhi.

Sajrone Layang Jayabaya uga ngandharake bab dumadine setan kang diarani Setan Smara Bum. Setan kasebut nduweni daya linuwih kang memper kaya dene dayane Gusti. Mula sajrone naskah diandharake bisa nyipta jagad kanggo manungsa kang gelem melu dalane setan Smara Bumi. Setan kasebut lamun winawas saka pamawas Islam, mujudake ratune iblis kang sinebut Dajjal. Panemu kasebut linandhesan andharan kang dumadi ing Layang Jayabaya kang nganggep setan Smara Bumi nduweni daya ngedab-edabi nganti bisa nyipta alam kaya dene ciptane Gusti. Alam kasebut memper kaya dene jagad ciptane Gusti, ananging ing temebene alam kasebut dadi alam kang kebak sengsara kaya dene neraka. Mula sajrone Layang Jayabaya njlentrehake ular-ular supaya kebak waspada lan ati-ati karo godhane setan Smara Bumi.

Malaekat Papat lan Sedulur Gaib

Kapitayan kejawen ora uwal saka kapitayan anane sedulur papat lima pancer. Sedulur papat lima pancer mujudake pangapite manungsa wiwit mapan ana ing njerone alam kandhutan nganti dilairake ing alam padhang. Hariwijaya (2004:3) ngandharake dumadine manungsa yaiku saka tirta sinduretna kang metu lan bisa tinemu karo lingga-yoni kang ing tembe dadi jabang bayi sajrone guwa garbane ibu. Tirta sinduretna mujudake kama saka anggane bapa dene guwa garba mujudake papane jabang bayi kang manggon ing anggane ibu.

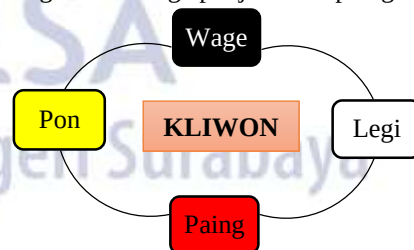
Dumadine jalma iki kaya dene pepindhan *bothok bantheng winungkus godhong asem kebitingan alu bengkong* (Hariwijaya, 2004:4 sajrone Suwardi, 2007). Tegese bothok bantheng yaiku kamane priya, godhong asem pralambange pawadonan, alu bengkong mujudake pralambange planangane jalma. Wiwit dumadine jabang bayi kasebut uga wiwitan anane sedulur papat lima pancer kang ngapit si jabang bayi.

Sakabehe kang dumadi ing sakiwa tengene si jabang bayi, dening masyarakat Jawa dianggep minangka dulur kang momong manungsa. Sedulur kasebut dumadi saka kawah utawa banyu kang metu luwih dhisik sadurunge bayi dilairake (diarani kakang kawah), ari-ari yaiku papane bayi utawa kang dadi dalan lumbene panganan ing anggane bayi (diarani adhi ari-ari), getih utawa rah, lan pungkasan yaiku tali puser utawa kang sinebut uwat. Sakabehe pinarcaya dadi sawijine *makhluk* kang ngembani marang manungsa. Mula ana tetembungan *sedulur papat kalima pancer*. Sedulur papat kasebut yaiku kakang kawah adhi ari-ari, rah lan uwat. Dene kang diarani pancer yaiku diri pribadine manungsa.

Sajrone layang Jayabaya, sedulur papat kasebut sinebut “molekat papat”. Malaekat kasebut nduweni jejibahan dhewe-dhewe tumrap manungsa kang diemban. Luwih genahe diandharake ing ngisor iki.

Eksistensi Malaekat Papat lan Sedulur Gaib

Eksistensi sedulur gaib lan malaekat papat sajrone layang Jayabaya diandharake kanthi jembar banget wiwit dumadine nganti tumeka parane nalika manungsa wis mati. Eksistensi sedulur papat kasebut sejatine gegayutan karo punjer utawa paran, dewa, sajen, lan rupa kang manunggal sawiji karo saben-saben sipate kang diarani sedulur papat kasebut. luwih genahe katulis ing tabel lan dhiagram dununge punjer lan rupa ngisor iki:

Elemen (Unsur)	Angin	Banyu	Geni	Bumi	Papan Punjer (Ruang)
Punjer	Wetan	Kulon	Kidul	Lor	Tengah

Sedulur	Warnane	Sajen	Pasaran	Napsu	Malaekat
Kakang Kawah	Putih	Bubur Putih	Legi	Supiyah	Jabarala (Jibril)
Adhi Ari-Ari	Kuning	Bubur Kuning	Pon	Mutmainah	Makahala (Mikail)
Rah (Getih)	Abang	Bubur Abang	Paing	Amarah	Hasarapala (Isrofil)
Uwat (Tali Puser)	Ireng	Bubur Ireng	Wage	Lauwamah	Hajarala (Izroil)
Bayi	Mancawarna	Bubur Sengkala	Kliwon	-	-

Lumantar dhiagram lan tabel ing ndhuwur bisa luwih genah kanggo mangerteni eksistensi malaekat papat kang dumadi ing Layang Jayabaya.

Sajrone layang Jayabaya, sedulur gaib kang ngembani manungsa sejatine cinipta saka pirang-pirang anasir kang dumadi saka alam (kaya kang katulis ing tabel). Luwih genahe diandharake ing pethikan ngisor iki:

Sauwisé Gusti nyiptakaké kahuripan kang dadi panungguné bumi mulya/ kang disêbut têtanduran// Banjur Gusti nyiptakaké kahuripan kang têtané saka angin/ kang disêbut molékat/ kang dadi utusaning Gusti// Jaga kahuripan kang ana ing jagat iki// Sêmana uga asmaning molékat kang cacahé ana papat// Duwèni asma: Jabarala// Duwèni asma: Makahala// Duwèni asma: Hosarapala// Duwèni asma: Hajarola//Sauwisé Gusti/ nyiptakaké langit lan bumi sarta isiné// Banjur tèka sabdaning Gusti kang keré dhéwé// Nyiptakaké kahuripan kanggoné jalama manangasa Jawa// Budiné kahuripan kang nunggu/ Jabarala// Rasané kahuripan kang nunggu/ Makahala// Pikirané kahuripan kang nunggu/ Hosarapala// Sukmané kahuripan kang nunggu/ Hajarola//

Kapercayan marang sedulur gaib lan malaekat papat sejatine mujudake *representasi* masyarakat kejawen kang nganggep Gusti lan titah iku “padha”. Bakker (1992:59)

sajrone Wibawa (2013:57-58) ngandharake filsafat Indonsesia kejawen nganggep Hyang Maha Wenang lan ciptane iku padha, lan uga beda. Konsep kasebut memper kaya dene konsep *Al-Hallaaj* kang nganggep Gusti mapan ana sajrone manungsa. Rantaman sipat-sipate manungsa kapantha dadi rong pepanthan minangka titikan yaiku sepisan manungsa nggolongae limang unsur minangka sawijine unsur kang ngupengi unsur siji (keblat papat lima pancer), lan kapindho antarane jagad cilik lan jagad gedhe (manungsa lan alam) nduweni kaslarasan kang asipat *progresif* nanging dudu mujudake idhentitas. Tatanan kang luwih langgeng ditindakake dening manungsa dhewe (homologi lan antroposmis).

Eksistensi malaekat papat sajrone Layang Jayabaya nduweni kalungguhan kang manjila. Saben-saben malaekat nduweni jejibahan lan papan dhewe-dhewe sajrone manungsa kang diembani. Papan sebut ora mung awujud tata lair ananing uga batin. Ana patang aspek wigati kang nuduhake yen malaekat papat nduweni eksistensi mligi tumrape manungsa. Luwih trep, aspek-aspek kasebut mujudake wewujudan saka sedulur papat minangka gawan laire manungsa. Patang aspek makasebut yaiku:

- Getih putih minangka sedulur kang ngembani sipat welas asih
- Bungkus mujudake sedulur kang menehi daya kekwutan tumrap manungsa
- Ari-ari minangka pangreksane sukma
- Getih abang minangka kang nguwasani karep kanggo nglawan bebrayan

Patang aspek ing ndhuwur mujudake sipat kang diduweni manungsa, lan diwenehake dening Gusti nalika manungsa wis umur pitung sasi ing kandhutan. Luwih trep nalika manungsa wis umur pitung sasi ngancik wolung sasi ing kandhutan. Nalika jabang bayi wis umur samono, Gusti wis njangkepe samubarange, raga, rasa, lan sapanunggalane wus nyawiji ing anggane si jabang bayi. Sadurunge, nalika bayi umur sesai nganti pitung sasi Gusti sethithik mbaka sethithik ngudhunake daya pangaribawa kanggone manungsa. Umur sesai wujud manungsa cinipta banjur umur rong sasi sejatine wujud manungsa wis wiwit katon. Jabang bayi ngancik umur telung sasi cinipta kulite dening Gusti. Nalika jabang bayi ngancik patang sasi cinipta uteg lan ngancik limang sasi otot kanggo nguwatake badan uga cinipta. Ngancik umur nem sasi, cinipta balunge lan ing umur pitung sasi cinipta getih, rambut, lan daging. Umur pitung sasi bisa diarani umur sampurnane wujud si jabang bayi, mula kudu ditingkebi kanggo mengeti sampurnane wujud.

Manungsa kang wis umur pitung sasi ing kandhutan, uga diwenehi patang perkara kanggo sangu mbesuk nalika wis tumapak ing alam padhang. Patang perkara

gegayutan karo malaekat kang ngampingi jabang bayi. Patang malaekat kasebut mapan ing jiwa ragane si jabang bayi. Papane yaiku:

- Jabarala mapan ing kulit
- Makahala mapan ing balung
- Hosarapala mapan ing nyawa
- Hajarola mapan ing daging

Sawise kanggonan patang malaekat kasebut, manungsa banjur bisa waluya jati. Mula, nalika urip ing alam padhang manungsa bisa ngrasa lan rumangsa ing saben kahanan. Mapan kalungguhane asa rumangsane manungsa uga kaperang dadi papat, yaiku:

- Manungsa nduweni budi kang njrone ana pikir
- Manungsa nduweni pikir kang njrone ana Rasa
- Manungsa nduweni rasa kang njrone ana sukma
- Sukma tegese urip kang sajeroné urip ana ing sun

Patang aspek kang diarani sejatine rasa kasebut lamun dijingglengi kanthi premati mujudake tata cara nggayuh sangkan paraning dumadi. Jumbuh karo pamikir filsafat, kanggo mangerteni samubarang kang dumadi kudu kawiwitan saka jagading pamikir. Mula *Descartes* ngandharake “*cogito ergo sum*” kang tegese aku mikit, mula aku ana (Wibawa, 2013:62). Sabubare pinikir kanthi wening lan kajingglengana kanthi premati, banjur rinasa kanggo mangerteni bebener kang sejati uga setaning bebener.

Ngrukti Malaekat Papat lan Sedulur Gaib

Masyarakat Jawa nduweni *ritus-ritus* tartamtu kanggo ngrukti samubarang. *Ritus* kasebut bisa ngrembaka lan lestari nganti tekan seprene. *Ritus* utawa *meditasi* religi *animisme-dinamisme* nduweni ancas kanggo nyurteni anane kekuwatan gaib (Simuh, 2003:41). Kekuwatan gaib kasebut kejaba dayaning alam sakupenge uga dumadi ing jagading alam lelembut lan kapitayan marang anane sedulur gaib. Sedulur gaib tansah dikawruhi lan dirukti dening masyarakat Jawa, mula ana salah sijine ritus kang dumadi ing masyarakat Jawa yaiku ritus kanggo ngrukti sedulur papat. Ritus kasebut bisa arupa slametan utawa menehi sajen ing saben dina-dina tartamtu. . Saben nindakake ritus kasebut, masyarakat kang nindakake mesthi nduweni pawadan maton amarga isih gelem nindakake ora mung diri pribadine kang nindakake anging anak turun uga isih nglestarekake (Endraswara, 2003:4).

Sajrone Layang Jayabaya, ngrukti sedulur gaib sarana ritus-ritus tartamtu uga dijlentrehake kanthi cetha. Nalika ngrukti sedulur gaib, manungsa kudu nglakoni ing dina tartamtu mligine ing dina weton kelairan. Nalika metri lan ngrukti sedulure, kudu nggunakake sajen-sajen tartamtu kang saben sajen kasebut kajumbuhake karo sedulur papat lima pancer (katulis ing tabel ndhuwur).

Sajen kang wis cumawis, banjur diujubake. Ujub kasebut tinulis kanthi cetha ing Layang Jayabaya. ujube yaiku:

Ingsun kang nyaksèkaké marang asal - usulé
Ingsun kang maha suci// Kakang kawah adi Ingsun
si ari - ari/ pusating kabèh sêdulur Ingsun/ kang
jaga Ingsun ana ing jagate Gusti kang maha
sêntosa// Sira: Jabarala/ Makahala/ Hosarapala/
Hajarola/ kang mangku rasané Ingsun// Uga sira
kabèh kang mangku/ cahya kahuripané Ingsun
kang maha suci kanggo sak bêndinané// Turutana
marang apa kang dadi pênjaluké Ingsun/ supaya
cahya kahuripané Ingsun/ bisa bali sêmpurna/
marang ujuté Ingsun kang maha suci// Gusti
ing kang wêlas asih lan maha wicaksana/ ugi
panjênêngan ing kang maha kuwasa/ paring
kasêmpurnan marang ujuté Ingsun/ ugi marang
ujuté sêdulur papat kang momong Ingsun//
Slamêtake Ingsun sangking bêbrayan mênapa
kemawon/ supados Ingsun sagêt mlampah slamêt/
mbotên wontên alangan setunggal mênapa/
sangking kuwasa panjênêngan// Gusti ing kang
maha pangaksuma//...//

Nalika ngujubake, lumrahe mung winates njaluk karaharjan, kasantosan utawa kaslametan. Ananging sajrone Layang Jayabaya nduweni pamawas beda. Nalika ngujubake sajen, kang ngujubake uga njaluk kasampurnan. Bab kasebut nuduhake yen sajrone Layang Jayabaya iki nenegane bab kawruh kasampurnan kang minangka pepuntone manungsa ing tembe. Mula jumbuh karo dhasaring filsafat wetanan mligini filsafat jawa ing bab metafisika Jawa (mistik kejawen) kang luwih nengane ngudi kawicaksanan lan ngudi kasampurnan.

Parane Malaekat Papat lan Sedulur Gaib Nalika Manungsa Mati

Sawijining bab kang ora bisa diendhani dening manungsa yaiku tekane pepati. Miturut pamawas kejawen, tekane pati dudu pungkasané urip, ananging isih ana urip sabubare mati. Kapitayan kejawen uga isih ngugemi anane sistem *reinkar nasi* utawa kosep manitis. Sawisie manungsa tekane pati, lamun durung rampung darmene utawa isih nduweni utang piutang mligine kanggone uripe lan darmene marang Gusti tembe mburi bakale bali ing alam padhang kanthi nitis. Konsep kasebut kaya wis dadi daging kanggone masyarakat Jawa.

Layang Jayabaya ora banget nengenake bab konsep nitise janma manungsa, ananging luwih nengenake baline sedulur gaibe manungsa sawise manungsa tekane pati. Konsep kasebut jumbuh karo unen-unen *mulih mula mulanira* kang tegese bali marang sangkan paraning dumadi. Manungsa kang dumadi saka anasir kang mangun jagad agung yaiku angin, geni, banyu, lan lemah uga bakal bali marang sipat dhasare. Luwih genahe kang asale saka geni bali dadi geni, asale saka banyu bali dadi banyu, asale saka lemah bali dadi

lemah, lan kang asale saka angin bali dadi angin. Memper kaya dene anane malaekat Jabarala, Makahala, Hosarapala lan Hajarola kang mapan ing anggane manungsa. Nalika manungsa wis tekane pati, malaekat-malekat kasebut oncat saka anggane manungsa lan tetep lestari urip, amung bali marang panguwasane Gusti. Ananging sadurunge bali saben-saben malaekat nduweni piweling kanggone manungsa kang wis prapteng pati. Welinge yaiku supaya ora nduweni pandakwa ala marang Gusti, amarga pandakwa kasebut bakal njalari lakune katula-tula lan angel anggone nemahi pati.

Saben malaekat kasebut nalika manungsa manjing pralaya uga nduweni jejibahan dhewe-dhewe. Jabarala lan Makahala menehi piweling. Hosarapala lan Hajarola uga nduweni jejibahan yaiku Hosarapala tansah menehi pituduh yen sedulur gaib kang momong manungsa tansah nyekseni baline manungsa marang jagad pangomongan utawa marang ngarsane Gusti. Hajarola mujudake malaekat kang mapag lan ngeterake sukmane manungsa kanggo sowan ngarsane Gusti. Sakabehe malaekat kasebut wiwit lair nganti tumekane pati isih lestari momong lan nuduhake marga kang bener kanggone manungsa. Mula sajrone Layang Jayabaya, *eksistensi* malaekat papat kasebut banget manjila lan mirunggan.

Mantra

Mantrawara utawa japa mantra kanggo masyarakat kejawen dadi bab kang ora bisa ditinggalake. Nganti jaman modheren iki, masyarakat Jawa isih ngugemi lan nggunakake mantra-mantra tartamtu kanggo miwiti, nindakake, lan mungkasi samubarang kardi. Padoux (1990:373) sajrone Setyawati (2006:64) ngandharake mantra mujduake tembung kang dumadi saka tembung *man* ‘mikir’ lan *tra* ‘piranti’. Mantra nduweni teges piranti kanggo olah pikir. Tembung liyane kang nduweni teges padha dene mantra yaiku tembung japa. Tegese japa yaiku donga knag diucapake sarana *komat-kamit*. Nalika mungelake japa mantra, lumrahi diwaca bola-bali kanthi wilangan ganjil kaya ta ambal kaping 3, 7, 11, lan sapanunggalane. Mungelake mantra kanthi wilangan ganjil kasebut pinarcaya bisa nuwuhake dayane mantra kang ngedab-edabi.

Mantra kang dianggep nduweni daya *magis* lumrahe mantra kang nggunakake swara-swara tartamtu kang dianggep nduweni daya linuwih. Swara-swara kasebut lumrahe kaya dene purwakanthi, tuladhane yen saben saukra dipungkasi /a/ nganti pungkasan mantra saben ukara dipungkasi /a/. Tumrap kapitayan Hidhu – Budha, mantra kang nduweni daya linuwih yaiku mantra-mantra kang nduweni pocapan asipat *magis* kang sinebut *bijaksara* utawa *bijakmantra*. *Bijaksara* utawa *bijakmantra* nduweni teges wandan kang dipungkasi answara (N) (Wallker 1983:103, Gupta 1979:105 sajrone Setyawati, 2006:67).

Layang Jayabaya ing pungkasan uga ngemot maneka warna mantra-mantra kang nggunakake basa mligi. Basa kasebut sajrone naskah diarani basa ngawi utawa basaning roh. Tembung-tembung kang digunakake ora bisa dimangerteni kanthi gamblang amarga memper kaya dene sandhi basa kang sengaja karantam kanggo nuwuhake daya *magis* kang kuwat sajrone mantra-mantra kasebut. ora ana *vokal* liyane kejaba mung /a/ ing saben wandane. Vokal /a/ kang dumadi ing mantra miturut Ki Pandi ora ana kang diwaca miring, kabeh diwaca jejeg. Anane vokal /a/ kasebut saya nuduhake yen mantra-mantra ing Layang Jayabaya nduweni daya *magis* kang linuwih. Tuladhane mantrane yaiku:

//Dathagabasa kajadalahajada/ ngakapahaga
hagasata// Pahaja dhajataja
ngasabawahalagajaja// Dathagabasa
kajadalahajada/ ngakapahaga hagasata// Pahaja
dhajataja nyaha jadahalagathadhaja// 3x//

Mantra kasebut mujudake mantra kanggo njaluk kasalametan marang Gusti kang maha agung. Katiti priksa saka titikan kang wis dijlentrehake ing ndhuwur, titikane mantra kasebut trep kaya dene mantra kang dianggep nduweni daya *magis* kang linuwih. Titikan sing sepisan yaiku nggunakake *vokal* padha kanggo nuwuhake rasa *mistik* sajrone mantra, yaiku anane vokal /a/. Sing kapindho anggane ngucapake diambali kanthi wilangan ganjil. Sajrone naskah katulis genah mantra kasebut kudu diungelake ambal kaping 3. Mula cetha yen sajrone Layang Jayabaya ngewrat kawruh mistik ora mung winates sesurupan, ananging uga tata cara nindakake lan mantra-mantra kang kebak *mistik* kanggone rituwal-rituwal tartamtu.

PANUTUP

Dudutan

Layang Jayabaya mujudake naskah anonim tegese ora dingerteni sapa panulise lan taun pira naskah kasebut tinulis. Layang Jayabaya uga sawijine naskah kang mirunggan, amarga naskah kasebut ngemot piwulang mistik kejawen kang manjila. Manjilane yaiku mistik kejawen kang dumadi ing layang Jayabaya kasebut kaya-kaya mujudake sawijine pamawas mistik kang sengaja rinantam kanggo sawijine pangrasuk kapitayan kejawen kanthi aliran tartamtu. Aliran kasebut sawise panulis *survei* ing lapangan pancen ana kang arane aliran “Hasaka Jawa” lan nggunakake naskah kasebut minangka pedhoman utawa memper kaya dene *kitab suci*. Sajrone Layang Jayabaya kasebut ngemot kawruh mistik kejawen kang kebak banget. Kawruh mistik kejawen kasebut ing antarane yaiku dumadine alam saisine, malaekat papat lan sedulur gaibe manungsa, lan mantra-mantra.

Sawijine bab kang ditemokake sasuwene nindakake panliten ngenani naskah kasebut yaiku,

pamawas mistik kang dumadi sajrone naskah memper kaya dene sufisme Islam kejawaen. Dudutan kasebut adhedhasar anane crita, sesurupan, lan jeneng-jeneng malaekat kang “memper” kaya tetembungan ing jagading sufisme Islam Jawa. Tuladhane nalika ana pirembungan bab dumadine jagad, ing kono ana setan kang winastan Smara Bumi. Setan kasebut memper kaya dene Dajjal amarga nduweni kuwasa nyipta samubarang memper kaya dene daya panguwasane Gusti. Kejaba iku anane malaekat Jabarala, Makahala, Hosarapala lan Hajarola kasebut memper kaya dene malaekat ing agama Islam yaiku *Jibril, Mikail, Israfil, lan Izrail*. Luwih genah maneh nalika ana pirembungan kang ngandharake Hajarola minangka pamapang sukma nalika manungsa nemahi pati. Bab kasebut memper kaya dene jejibahane malaekat *Izrail* yaiku mapag nyawane manungsa nalika wis titi mangsane mati.

Wekasan yaiku bab aksara kang digunakake kanggo nulis. Aksara kasebut sawise panulis nindakake panliten kanthi survei ing Guwa Selamangleng, Kediri pancen nyata ana pepethan aksara kasebut ing tembok guwa. Ananging, nganti tekan seprene durung tau ana manuskrip kang tinulis nggunakake aksara kang mapan ing prasasti amarga aksara prasasti lan manuskrip saliyané prasasti iku beda. Mula dudutan saka panulis yaiku aksara kasebut sengaja digunakake dening panulis kanggo nyengkerake isine piwulang kang dumadi ing Layang Jayabaya. Mligine ing bab mantrawara, lan tata cara nindakake ritus-ritus tartamtu.

Pamrayoga

Kasusastran Jawa mujudake sawijine kasusastran kang adi luhung lan kagolong tuwa amarga wis ana wiwit jaman kuna. Anane kasusastran kasebut ora mung winates crita dongeng ngayawara ananging kebak kawruh kang migunani tumrap urip bebrayan. Kanggo generasi *milenial* sendayan kudu ngoyak anane kemajuwan jaman ananging kudu tansah kukuh bakuh anggane mersudi jati dirine bangsa. Jati dirine bangsa kasebut mapan ing kasusastran lan tulisan-tulisan kuna minangka cathetan lan *rekaman* kahanan sosial, budaya utawa *culture* masyarakat nalika jaman tulisan kasebut rinakit lan tinulis. Mula samubarange kudu tansah dipersudi supaya ora kelangan jati diri minangka bangsa kang adi luhung.

KAPUSTAKAN

- Amir, A. 2013. *Sastra Lisan Indonesia*. Yogyakarta: Penerbit Andi
- Asmara, Andi. 2013. *Dimensi Alam Kehidupan dan Manunggaling Kawula Gusti dalam Serat Jatimurti*. (online) (https://www.researchgate.net/publication/316072778_Dimensi_Alam_Kehidupan_dan_Manunggaling_Kawula_Gusti_dalam_Serat_Jatimurti diakses tanggal 7 April 2020).
- Astiyanto, Heny. 2012. *Filsafat Jawa: Menggali Butir-Butir Kearifan Lokal*. Yogyakarta: Warta Pustaka.

- Aulia. 2009. *Ritual Puasa Orang Jawa*. Jakarta: Narasi
- Baried, Siti Baroroh, dkk. 1994. *Pengantar Teori Filologi*. Yogyakarta: BPPF Seksi Filologi, Fakultas Sastra Universitas Gadjah Mada.
- Barowi, Ahmad. 2008. *Serat Pamoring Kawula Gusti: Perwujudan Islam Kejawaen*. (online) (<https://ejournal.undip.ac.id> diakses tanggal 7 April 2020).
- Chodjim, Achmad. 2015. *Sunan Kalijaga: Mistik dan Makrifat*. Jakarta: Serambi Ilmu Semesta
- Endraswara, S. 2008. *Metode Penelitian Sastra: Epitemilohi, Model, Teori dan Aplikasi*. Yogyakarta: Media Pressindo.
- Endraswara, Suwardi. 2003. *Mistik Kejawaen: Sinkretisme, Simbolisme, dan Sufisme dalam Budaya Spiritual Jawa*. Yogyakarta: Narasi
- Endraswara, Suwardi. 2018. *Agama, Ajaran, Amalan dan Asal-Usul Kejawaen*. Yogyakarta: Narasi
- Endraswara, Suwardi. 2012. *Filsafat Ilmu: Konsep, Sejarah, dan Pengembangan Metode Ilmiah*. Yogyakarta: CAPS
- Geertz, Clifford. 2014. *Agama Jawa*. Depok: Komunitas Bambu
- Hariwijaya. 2004. *Islam Kejawaen*. Yogyakarta: Gelombang Pasang
- Karomi, Kholid. 2013. *Tuhan dalam Mistik Islam Kejawaen (Kajian atas Pemikiran Raden Ngabei Ranggawarsita)*. Jurnal Kalimah 287-304
- Koesbandriya, Bambang. 2007. “Pokok-Pokok Filsafat Jawa” dalam *Menggali Filsafat dan Budaya Jawa*. Surabaya: Lembaga Javanologi Surabaya
- Lubis, Akhyar Yusuf. 2016. *Filsafat Ilmu: Klasik hingga Kontemporer*. Jakarta: Rajagrafindo Persada
- Luwiyanto. 2015. *Analisis Nilai Filosofis Mitos Makukuhan dalam Serat Purwakandha Brantakusuman*. Klaten: Magistra No. 92 hal 69 – 77
- Maryeni, Randa Dwi Prasetyo. 2020. *Mantra Kenduri Matang Pulu Dina Dusun Dadapan Kecamatan Pagak Kabupaten Malang*. (online) (<http://ejournal.umm.ac.id/index.php/JICC> diakses tanggal 7 April 2020).
- Mintaningtyas, Maretha Manik, dkk. 2018. *Metafisika Jawa Dalam Serat Wirid Hidayat Jati*. Denpasar: Journal Penelitian Agama Hindu Vol 2 1 Mei 2018
- Moleong, L. J. (2005). *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.
- Mustansyir, Rizal. 1997. *Aliran-Aliran Metafisika*. Jurnal Filsafat UGM Juli 1997 (online) (<https://>

- jurnal.ugm.ac.id/wisdom/article/download/31657/19188 diakses tanggal 7 April 2020).
- Prasetyo, Gatot. 2013. *Wejangan Joyoboyo Bab Dumadine Manungso*. (online) (gatotp3.wordpress.com diakses tanggal 10 April 2020).
- Prianik. 2019. *Upacara Pitundino Kematian dalam Praktek Kehidupan Paguyuban Majapahid Daerah Khusus Ibukota Jakarta*. (online) ([www.researchgate.net/publication/335510405 UPACARA PITUNGIDINO KEMATIAN DALAM PRAKTEK KEHIDUPAN PAGUYUBAN MAJAPAHID DAERAH KHUSUS IBUKOTA JAKARTA](http://www.researchgate.net/publication/335510405_UPACARA_PITUNGIDINO_KEMATIAN_DALAM_PRAKTEK_KEHIDUPAN_PAGUYUBAN_MAJAPAHID_DAERAH_KHUSUS_IBUKOTA_JAKARTA) diakses tanggal 7 April 2020).
- Purnomo, S. Bambang. 2013. *Filologi dan Studi Sastra Lama (Sebuah Pengantar Ringkas)*. Surabaya: Perwira Media Nusantara
- Ratna, N. K. (2003). *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Raverts, Jerome R. 2014. *Filsafat Ilmu: Sejarah dan Ruang Lingkup Bahasan*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Samidi. 2016. *Tuhan, Manusia, dan Alam: Analisis Kitab Primbon Attasadhur Adammakna*. Semarang: Sahih Vol 1 No. 1 Januari-Juni 2016.
- Santosa, Sedyo. _____. *Agama Jawi: Religiusitas Islam Sinkretis*. (online) (<http://staff.ui.ac.id/system/files/users/darmoko/material/agamajawipdf> diakses tanggal 7 April 2020).
- Setyawati, Kartika. 2006. *Mantra Pada Koleksi Naskah Merapi-Merbabu*. Journal Humaniora Vol 18 63-71 (<https://ejournal.perpusnas.co.id> diakses tanggal 7 April 2020)
- Simuh. 2003. *Islam dan Pergumulan Budaya Jawa*. Bandung: Mizan
- Simuh. 2018. *Sufisme Jawa: Transformasi Tasawuf Islam ke Mistik Jawa*. Yogyakarta: Narasi Pustaka Promethea
- Soesilo. 2000. *Sekilas Tentang Ajaran Kejawaen*. Jakarta: CV. Medayu Agung
- Sukmawan, Sony. 2014. *Kosmologi Jawa dalam Sastra Lisan*. (online) (<https://fib.ub.ac.id/kosmologi-Jawa-dalam-sastra-lisan/?lang=id> diakses tanggal 7 April 2020).
- Suprpto, Sri. 1996. *Kosmologi Metafisik*. (online) (<https://media.neliti.com> diakses tanggal 7 April 2020).
- Suwardi. 2007. *Dunia Hantu, Mistik, dan Wisata Spiritual di Pesisir Selatan*. Yogyakarta: Jurnal Humaniora vol 12 Lemlit UNY.
- Teeaw, A. (2013). *Sastra dan Ilmu Sastra*. Jakarta: Dunia Pustaka Jaya.
- Warsono, S. 2010. *Reformasi Akuntansi Membongkar Bounded Rationality Pengembangan Akutansi*. Yogyakarta: Asgard Chapter
- Wibawa, Sutrisna. 2013. *Filsafat Jawa*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta
- Wibawa, Sutrisna. 2013. *Nilai Filosofis dalam Serat Centhini*. Yogyakarta: LITERA, Volume 12, Nomor 2